

LILL SÆTHER

Kaare Espolin Johnson og Arbeidermagasinet

Kaare Espolin Johnson blir regnet som Nord-Norges egen kunstner og en fremragende tolker av menneskene og naturen i Nord-Norge og nordnorsk historie. Men hans kunst er allikevel universell fordi han skildrer menneskene i arbeid, slit, sorg og savn, men også med håp, i glede og alltid med humor og kjærlighet. Alt dette er allmenngyldig og uavhengig av tid og sted, selv om motivene ofte er satt inn i den mektige og trolske nordnorske naturen. I mange bilder er det uklare grenser mellom naturen og mennesket. Det er også en folkereligiøsitet i bildene til Kaare Espolin Johnson som ofte kommer til uttrykk ved det at en kan ane menneskelignende skygger eller lysformasjoner som fremstår mer eller mindre vagt side ved side med menneskene. Alt dette gjør at han også er kalt en billeddikter.

Mindre kjent er det at Kaare Espolin Johnson var illustratør i Arbeidermagasinet fra 1932 til 1952 og at han i denne perioden laget mer enn 500 illustrasjoner og forsider til magasinet.

Arbeidermagasinet, senere kalt Magasinet for alle, kom ut første gang 23. november 1927 og var ment å være et underholdningsmagasin i nær kontakt med arbeiderbevegelsen. Men målsetningen var også å spre kunnskap og leselyst blant arbeiderklassen i folkeopplysningens ånd. I løpet av 1928 kom bladet ut med et nummer hver 14. dag. I 1934 var gjennomsnittsoplaget på ca. 72 000 eksemplarer.

Magasinet hadde også som mål å formidle litteratur og kunst til arbeiderklassen, og gjennom dette gi ukjente forfattere og kunstnere en mulighet til å bli kjent ved publisering i bladet. Dette gjaldt forfattere som Rudolf Nilsen, Arnulf Øverland, Johan Falkberget og Oskar Braaten, som alle fikk publisert noveller og dikt. Senere kom bl.a. Alf Prøysen, Arne Skouen, Halldis Moren Vesaas og Torborg Nedreaas til. Magasinet bidro også til at internasjonal litteratur ble kjent for et norsk publikum, bl.a.

ble bøker av Theodor Dreiser, Alexandra Kollontaj, Emily Brontë, John Steinbeck og Anton Tsjekkov oversatt og trykket i bladet som føljetonger. Nesten alle fortellingene og novellene hadde sitt utspring i arbeidsfolks hverdag og hadde brodd mot kapitalistene og bedrifts- og godseierne.

Dette kom ikke minst til uttrykk i tegningene og illustrasjonene, for Magasinet var rikt illustrert. Til å begynne med var forsiden preget av fotografier. Tegninger fikk imidlertid mer og mer innpass i løpet av 1920-årene. Den første tegnede forsiden var på utgaven som kom ut 1. mai 1928. Motivene i den første tiden var nesten uten unntak situasjoner fra arbeidslivet og det budskapet bladet ønsket å formidle til arbeiderklassen. Nils Johan Rud, mangeårig medarbeider og redaktør i Magasinet, var en god støtte for de norske tegnerne ved at han insisterte på at bladets egne tegnere skulle illustrere utenlandske forfatters manus, selv om det ofte fulgte illustrasjoner med. Bladet bidro gjennom dette til å gjøre unge billedkunstnere kjent, bl.a. Olav og Trygve Mosebakk, Tore Deinboll, Borghild Rud og Kaare Espolin Johnson. Sistnevnte fikk sitt gjennombrudd ved hjelp av illustrasjonsoppgavene i bladet.

Nøysomhet på arbeiderbevegelsens verdigrunnlag

Tegnerne i Magasinet sto på arbeiderbevegelsens verdigrunnlag. De var opptatte av at de var kulturarbeidere og kalte seg illustratører, ikke kunstnere. De var heller ikke kravstore når det gjaldt betaling. I Otto Lühns tid, Magasinets første redaktør, ble tegninger betalt med 3 kroner, senere økte betalingen til 5 kroner, som var lite også den gangen. Eivind Berggrav skriver i sin bok, *Magasinet: Bladet som skapte kulturhistorie* fra 1979, at på den dagen utbetalingene fant sted ble det allikevel liv og fest. Det var sjelden det ble direkte rangling, men Kaare kunne for eksempel skeie ut ved å dele en dobbel porsjon havregrøt til 1 krone på Kaffistova med sin daværende forlovede og senere kone, Margrethe Elisabeth Qvale, kalt Ba. Eller de kunne gå på «St. Halvard» i Pilestredet hvor kålsuppe og kjøttkaker kostet 70 øre. Saus og poteter var gratis.

Nils Johan Rud skriver i sin erindringsbok at Magasinet var et blad for fortellere og illustratører i det nedre terrenget av kunsten og diktningen. Men Magasinet var også uten tvil et springbrett for de fleste av dem. Illustrasjonsoppgavene i Magasinet bidro for eksempel til at andre blad og utgivere i noen grad begynte å bruke disse kunstnerne. Ukebladtegningene på den tiden Magasinet begynte å komme ut, var preget av glatte, idealiserte gjengivelser av motivet. Forbildet var amerikansk reklame. Tegningene ble brukt for å selge flest mulig blader og var laget av internasjonale reklametegnere, ikke kunstnere. De norske tegnerne med sitt særpreg bidro derved til å fornorske og heve standarden i mange blader.

FOTO: DAG ALVENG

Illustrasjon til «Den siste Russelodja» av Ingeborg Refling Hagen. Arbeidermagasinet nr. 34, 1939.

Kaare Espolin Johnson møtte og giftet seg med Ba tidlig på 1930-tallet. Det var harde tider for veldig mange i mellomkrigstiden, med arbeidsledighet, tvangsauksjoner og et forhatt forsorgsvesen. Det var tøft for de fleste å skulle etablere seg og livnære seg og familien. Kaare Espolin Johnson sa selv, at han ikke hadde kunnet gifte seg og stifte familie hvis han ikke hadde hatt illustratøroppgavene for Magasinet.

Kaare Espolin Johnsons oppstart i Magasinet var litt spesiell. Han fikk, som flere av de andre tegnerne, hjelp av kollega og marxist, Tore Deinboll, som ble betegnet av Trygve Mosebekk som en virkelig revolusjonær. Tore Deinboll ga Kaare et par manuskript å illustrere, som Deinboll egentlig skulle illustrert selv. Da Kaare leverte manus og tegninger, ble redaktøren, som den gang var Oddvar Larsen, først sint, men Kaare fikk begynne i Magasinet etter at omstendighetene rundt den spesielle avtalen var oppklart. Kunstnerens forbilde var riktignok den russiske revolusjonen og det sosialistiske eksperimentet, men revolusjonære eller propagandister var de ikke, med unntak av Deinboll. «Vår manglende evne til aktivt engasjement ble berørt av Tore (Deinboll), selv om Magasinet aldri kunne oppfattes som noe kampskrift, det nærmest lusket seg inn på folk i stedet,» sier Trygve Mosebekk, ifølge Berggravs bok.

Det var harde tider og ikke lett å leve eller tjene penger for kulturarbeiderne. De ønsket derfor å fagorganisere seg. De var bitre fordi de ikke kunne det, siden de aller fleste ikke var fast ansatt. Fast ansettelse var en forutsetning for å kunne organisere seg og oppnå den trygghet og beskyttelse som fagforeningsmedlemskap representerer. Ufaglærte og arbeidsløse var også utenfor. Kaare Espolin Johnson følte en slags trøst i den følelsen av solidaritet han opplevde når han gikk inn til byen fra Snarøya hvor han bodde, og passerte de arbeidsløse som sto på brua over Lysakerelva.

Kaare Espolin Johnsons illustrasjoner i Arbeidermagasinet

Illustratørene i Magasinet var de første årene i hovedsak fra det sentrale østlandsområdet. De kunne skildre bønder og bylivet, men mange av dem hadde knapt sett en båt, og fiskernes slit var fremmed. Etter hvert begynte fortellinger fra Nord-Norge å komme inn til Magasinet, men tegningene var skildringer utenfra, glatte og overfladiske, uten kunnskap.

Berggrav skriver i sin bok: «Men så kom Kaare Espolin Johnson inn i bladet med sitt veldige alvor, og laget det virkelig nordnorske bilde ... (h)an tegnet som om han befant seg i båten, med sydvest, oljehyre og blodslit i storm, kav og stille. Kaare Espolin ble Magasinets nordnorske sjel, særlig liksom Borghild Rud kunne karakteriseres som den østlandske tegningens sjel. Kaare Espolins tegninger var nesten sjokkerte i sin virkning, det sto et kaldt gufs fra hittil ukjente landsdeler i bladet, lik Jonas Lies fortellinger

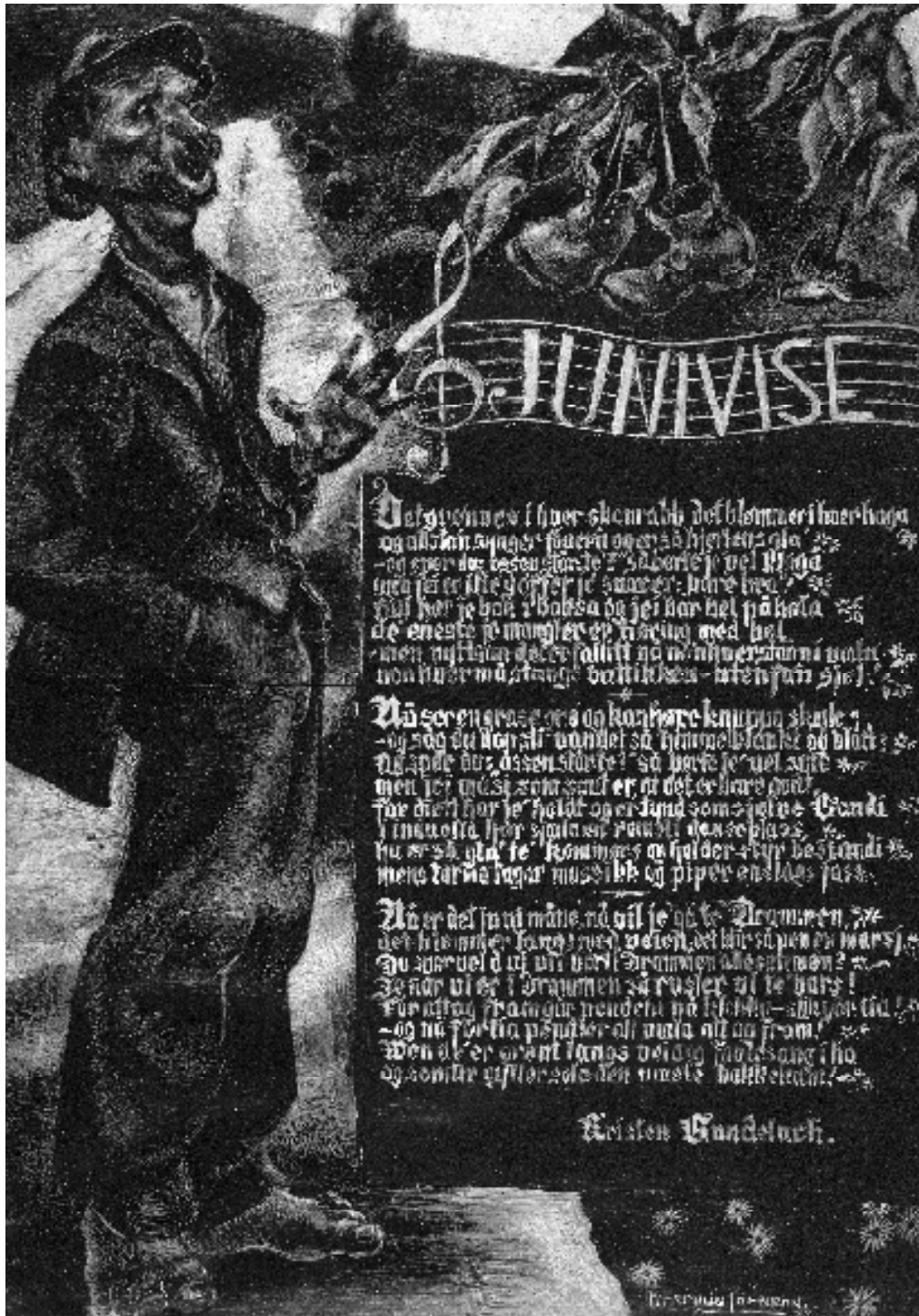

«Sommer», forside til Arbeidermagasinet nr. 32, 1938.

FOTO: DAG ALVANG

om «trollskap nordpå», om draugen som seiler bråkvasst fram gjennom brottsjøene i sin halve båt, med en tangk vase der ansiktet skulle vært, om livstruede fiskere som rir på hvelvet etter kullseilingen og graver seg fast med neglene, om desperat roing gjennom svære dønninger og stormpisket hav i håp om å nå velberget inn til land. Alt dette ble levendegjort av Kaare Espolin Johnson.»

De andre tegnerne så visstnok en båt for første gang i sitt liv ute på Snarøya, hjemme hos Espolin Johnson. Trygve og Olav (Mosebekk) betraktet

Illustrasjon til «Junivise» av Kristen Gundelach, Arbeidermagasinet nr. 26, 1933.

FOTO: DAG ALVENG

årene og lurte på hva de skulle brukes til. «Jo, dem skal jeg pirke i vannet med,» svarte Kaare Espolin. Han hadde klart å få tak i en notbåt som han rodde rundt med i smult vann i Snarøykilen. «Det var ikke Nord-Norge, men gav likevel en viss smak av fugl, sjøfugl,» skriver Berggrav, som også fremhever at Kaare Espolin Johnson var « ... en drømmer og en dikter som helst vil gjøre alt om til sitt elskede Finnmark og Nordland, selv om novellen uheldigvis skulle foregå på Grimstad-kanten. Men har først forfatteren gitt tegneren en aldri så liten håndsrekning gjennom stoffet, kan det også bli de merkeligste, mest uforglemmelige bilder av det. Tunge og mørke, skapt med Espolin Johnsons eiendommelige teknikk, står hans figurer der med en stofflig tyngde, som er kanskje enestående. Espolin Johnson kan være klosset og tung, med underlige proporsjoner i figurene, men er rik fabulant og en følsom kunstner, i slekt med både Astrup og Kittelsen ...»

I sin bok betegner Eivind Berggrav Magasinets forside som helt særpregede i nordisk presse, og bruker Kaare Espolin Johnsons forside på Magasinets nr. 35-36 i 1948 som eksempel på dette. Båter, fiskere og sjø måtte med, han ville jo gjøre alt om til sitt elskede Nord-Norge, men også fabrikker og fabrikkpiper og i forgrunnen - en vakker pike. Kaare Espolin Johnson blir av Inger Tostrup Martens beskrevet i Magasinet i april 1941 som raffinert og poetisk med sans for det dekorative og som den som innførte det nordnorske elementet i Magasinet.

Men Kaare Espolin Johnsons illustrasjonskunst omfattet også andre motiver. Berggrav bruker en forside av Kaare Espolin Johnson på omslaget i sin egen bok; forsideillustrasjonen av en mann som sager ved, fra Magasinets nummer 20.- 27. januar 1945. Kaare og hans kone, Ba, var flere ganger i Dyrlandsdal i Telemark. Første gang var på bryllupsreisen i 1934. De første illustrasjonene han leverte til Arbeidermagasinet har motiver herfra, og mange av forsidene hans fra denne tiden er dessuten i farger. «Sommernatt» og «Piken med grammofonen», er blant Kaare Espolin Johnsons mest kjente verker, og disse er inspirert av oppholdene i Dyrlandsdal. «Piken med grammofonen» ble først publisert i Arbeidermagasinet som illustrasjon til novellen «Tomasdagen» av Åsta Holth fra 1941. Bildet inspirerte Erik Bye til å skrive visa «Kvelden kommer myk og stille». Illustrasjonen «Fjellgang» til novellen «Vandringen mot vest» av Nils Rasmussen fra 1949 inspirerte Bye til å skrive visa «Du lys ved min side».

Eivind Berggrav skriver at Espolin Johnson spesialiserte seg på å illustrere fortellingene til Ingeborg Refling Hagen. «... og tegnet pest, sult og elendighet, ulveflokker, barkebrødtid, snøfiller og gufsende vinter, bilder som skiller seg ut med sin eiendommelige grafiske effekt - en teknikk som skulle bringe kunstneren fram blant de fremste grafikere i Norden.» Han skriver også at flere av kunstnerne, inkludert Kaare Espolin Johnson, hadde en tendens til å lage veldig store tegninger og glemme

at de tegnet for bladformatet, fordi mange av kunstnerne var vant til å lage større ting som plakater og kulisser til ulike forestillinger.

Kaare Espolin Johnson var svaksynt i store deler av sitt liv, og dette bidro utvilsomt til hans originalitet som kunstner. Etter en øyeoperasjon i 1970 fikk han tilnærmet normalt syn og en ny verden åpnet seg for ham, bokstavelig talt, men svaksyntheten ga ham et helt eget perspektiv og en egen teknikk og bidro til at hans kunst var noe helt for seg selv. Han så ting på en annen måte enn oss andre.

Kaare Espolin Johnson ble hjulpet av Magasinet på kort og på lengre sikt ved at det bidro sterkt til at han vokste som kunstner og ble kjent og anerkjent. Mange av hans aller mest populære bilder ble først publisert i Arbeidermagasinet. Kaare Espolin Johnsons samboer de siste 13 årene av hans liv, Wenche Thorunn Nilsen, skriver følgende i jubileumsantologien: «Mangt et lite navn i Arbeidermagasinet er blitt større siden. Kaare må ha vært ett av dem. En av dem som hadde i seg nettopp det ekte og originale. En som mer og mer fant frem til det og vokste videre. Til sist vokste han ut av redaksjonen. I 1952 brøt han opp, men da må den allerede ha gitt ham et grunnlag, en retning. Og laget han egentlig senere noe bilde som ikke like godt kunne ha stått i Arbeidermagasinet, undres jeg ...»

Det var i arbeiderklassen han hørte hjemme

Kaare Espolin Johnson var en folkekunstner. Bjørn Tore Pedersen fremholder i sin biografi, *Lengselens billeddikter - En bok om Kaare Espolin Johnson*, at han ikke var opptatt av status og berømmelse, men forholdt seg trofast til sin opprinnelse og til folket. Selv om han kom fra en embetsmannsfamilie, la han aldri skjul på at det var i arbeiderklassen han hørte hjemme. Det ser man også i bildene hans, fylt som de er av fiskere og arbeidsfolk, deres hverdag og slit. Han uttalte selv til Arbeidermagasinet i november 1948: «Jeg er tilhenger av politikken til et naturfolk sør for Himalaya, der er de rene kommunister, de eneste i verden.» Kaare Espolin Johnson var en menneskevenn og likte å møte og omgås mennesker i alle sammenhenger, og han var utrolig raus og tok gjerne med seg et litografi som takk for invitasjonen når han kom på besøk. Men han var ikke særlig begeistret når investorer kom og lurte på hvilke av arbeidene hans de burde investere i. Det viktige for ham var at noen likte det han laget og hadde glede av det. Typisk den usnobbete og folkelige Espolin, var han heller ikke særlig interessert i å slippe kunsthistorikere og andre såkalte fagfolk innpå seg. Han opplevde dem som selvpotatte og selvhøytidelige. Få har skildret virkeligheten som han; naturen, mennesket og livet. Hans motivkrets og bildenes hyllest til vanlige arbeidsfolk og sliterne som befinner seg midt i livets harde realiteter, i sorg eller kamp med naturkreftene.

Kaare Espolin Johnson ble født i Surnadal i Møre og Romsdal for 100 år siden, 12. mars 1907. Han bodde i løpet av livet bl.a. i Vadsø, Bodø og Oslo, hvor han døde på Ljan 16. august 1994. Han studerte ved Kunstthøyskolen og Statens kunstakademi og debuterte på Høstutstillingen i 1932. Kaare Espolin Johnson har illustrert flere bøker. Den første var *Vett og uvett* av Einar K. Aas og Peter Wessel Zapffe som kom ut i 1942. Andre bøker han har bidratt med uforglemmelige illustrasjoner til, er *Ringelihorn* av Regine Normann (1967), *Fimbulvinter* av Sigbjørn Hølmebak (1969) og Johan Bojers *Den Siste Viking* (1972).

Kilder

Arbeidermagasinet, årgangene 1932–48

Lengselens billedkunstner, Bjørn Tore Pedersen, Pax Oslo 2000

Vær hilset, Wenche Thorunn Nilsen (red), Kolofon 2006

Magasinet – Bladet som skapte kulturhistorie, Eivind Berggrav, Tiden 1979

Wikipedia, diverse artikler om Kaare Espolin Johnson publisert på nettet våren 2007 i forbindelse med 100-årsjubileet

Av et halvt hundre år, Nils Johan Rud, Gyldendal 1973